

A foglalkoztatási ágazati szerkezetének eltolódása 1980-2010 között
Magyarországon és néhány környező országban
A szolgáltató szektor térnyerésének gazdasági és foglalkoztatási hatásai

Készítette: Palócz Éva

Kopint-Tárki
Konjunktúrakutató Intézet Zrt
H-1112 Budapest Budaörsi út 45.

A tanulmány az OTKA **105660-k számú**

„Gazdasági felzárkózás és szerkezeti változások az EU új tagállamaiban: szolgáltatások versus áruk,
és a bérszint-felzárkózás kérdései”

című támogatási projekt keretében készült

ISSN-10: 963-7260
ISBN-13: 978-963-7260

A foglalkoztatási ágazati szerkezetének eltolódása 1980-2010 között
Magyarországon és néhány környező országban
A szolgáltató szektor térnyerésének gazdasági és foglalkoztatási hatásai

Készítette: Palócz Éva

A tanulmány az OTKA **105660-k számú**
„Gazdasági felzárkózás és szerkezeti változások az EU új tagállamaiban: szolgáltatások
versus áruk, és a bérszint-felzárkózás kérdései”
című támogatási projekt keretében készült

2013. július

Tartalomjegyzék

Vezetői összefoglaló.....	7
1. Foglalkoztatási tendenciák a rendszerváltás idején a 3 átalakuló országban	9
2. Az átalakuló munkaerőpiac ágazati szerkezete	11
3. A szolgáltatások részarányának növekedését magyarázó okok	15
4. A foglalkoztatás szerkezetének változása a vizsgált országokban 1995-2010 között.....	20
5. A foglalkoztatási arányok részletesebben	23
6. A foglalkoztatás ágazati szerkezete és a gazdasági válságok.....	25
7. A foglalkoztatás ágazati szerkezete és a gazdasági növekedés kapcsolata	26

Vezetői összefoglaló

Jelen tanulmány a magyar foglalkoztatás ágazati szerkezetét nemzetközi összehasonlításban vizsgálja, különös tekintettel a hozzánk hasonló adottságokkal rendelkező Csehországgal és Szlovákiával, valamint a lényegesen fejlettebb, a szocialista örökséggel nem terhelt Ausztriával összevetve. A tanulmány célja, hogy megállapítsa a foglalkoztatottak ágazati megoszlását árutermelő, illetve szolgáltató szektor bontásban, illetve ennél mélyebb alágazati tagolásban is vizsgálja. Bemutatja azokat az okokat, amelyek a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan mindenhol a szolgáltató ágazatok növekvő foglalkoztatási részarányához vezetnek, és értékeli annak következményeit.

Az alábbiakban a tanulmány fontosabb megállapításait foglaljuk össze.

1. A kilencvenes évek első felében valamennyi rendszerváltó ország **munkaerő-piaci** helyzetében óriási törés következett be. A gazdaság összeomlásával párhuzamosan Magyarországon a munkahelyek egynegyed szűnt meg. A többi rendszerváltó országban ez a foglalkoztatási áldozat lényegesen kisebb volt: Csehországban mindössze 10-12%, Szlovákiában mintegy 20%, Lengyelországban kb. 15%. Ez az átalakulás módjával és gyorsaságával volt szoros összefüggésben.

A munkahely-vesztéseket a cseh és a lengyel gazdaság 2012-re lényegében kiheverte: mindkét országban mindössze 5%-kal volt alacsonyabb a foglalkoztatottak száma, mint 1989-ben, ami természetes munkaerő-piaci alkalmazkodásnak tekinthető. Szlovákiában azonban még 2012-ben is 15%-kal maradt el a foglalkoztatás a rendszerváltás előtti utolsó évtől, Magyarországon pedig mind a mai napi fennmaradt a 24%-os, azaz 1 millió fős veszteség.

2. A munkahelyek valamennyi vizsgált országban egyértelműen az árutermelő ágazatokban szűntek meg, új munkahelyek pedig nettó értelemben a szolgáltató ágazatokban keletkeztek. Magyarországon már a kilencvenes évek első felében, az óriási munkahelyvesztés idején is növekedett valamelyest a szolgáltató ágazatok munkaerő-felszívó képessége. A rendszerváltás idején az átalakuló országokban a szolgáltató ágazatok részarányának az ugrásszerű növekedése azonban jellemzően azért következett be, mert az árutermelő ágazatok foglalkoztatási képessége nagymértékben zsugorodott. A szolgáltató ágazatok foglalkoztatásának gyors bővülése ellenére, 2012-re a vizsgált 3 országban a szolgáltató ágazatok a foglalkoztatottak 60-64%-át alkalmazták, szemben az ausztriai 73,5%-kal. Figyelemre méltó, hogy ez az arány magasabb Szlovákiában, mint Magyarországon, ami ellentmond annak a képnek, miszerint a szlovák gazdaság gyors növekedése elsősorban az iparosításnak köszönhető.

3. Miközben a rendszerváltás éveiben a legnagyobb, mind a mai napi ható munkahelyvesztés Magyarországon következett be (1 millió fő), a szolgáltató ágazat azonban már ezekben az években is nettó munkahely-teremtő volt.

4. A szolgáltató szektor térnyerésével kapcsolatban a hatvanas-nyolcvanas években számos olyan vélemény látott napvilágot, amely a "de-indusztralizációt" káros, a gazdasági növekedés ütemét fékező jelenségként értékelte. Más közgazdák ezzel szemben a szolgáltató ágazat relatív súlyának növekedését éppenséggel progresszív tényezőként, egy új korszakba, a poszt-indusztrialis korszakba való lépésként értékelték. Ma már inkább az árnyaltabb megközelítések nyertek polgárjogot, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a szolgáltató ágazat is rendkívül heterogén, amelybe beletartoznak a termelékenységnövekedésre valóban nem vagy alig képes tevékenységektől (számos fogyasztói szolgáltatás) a legmodernebb technológiát

alkalmazni, és a leggyorsabb termelékenység-emelkedést felmutatni képes ágazatokig (pl. az informatika).

5. A Visegrádi országokban a **szolgáltató ágazatok részaránya** a foglalkoztatásban jelentősen emelkedett az **elmúlt** két évtizedben (2012-ben 60-65%), de még mindig elmarad az EU régi tagországaitól. Figyelemre méltó, hogy 2012-ben Szlovákiában magasabb volt a szolgáltató ágazatok részaránya a foglalkoztatásban, mint Magyarországon.

6. A magyar foglalkoztatási ráta a nemzetközi pénzügyi válság kitörése előtt is a második legalacsonyabb volt az Európai Unióban. A válság hatására viszont a különösen súlyosan érintett országokban (Görögországban, Spanyolországban, és Olaszországban) drasztikus zuhanás következett be. Ma tehát a magyar munkaerő-piac relatív pozíciója valamivel kedvezőbb, mint korábban. Ez azonban nem elsősorban a magyar helyzet javulásának, hanem sokkal inkább más országok romlásának a következménye. A szomszédos országokhoz képest foglalkoztatási lemaradásunk pedig továbbra is fennmaradt.

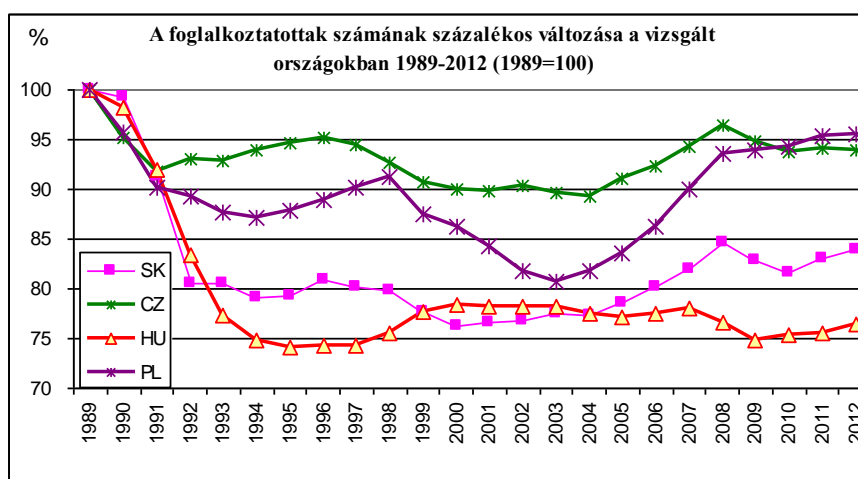
1. Foglalkoztatási tendenciák a rendszerváltás idején a 3 átalakuló országban

A következőkben a foglalkoztatás szintjének és ágazati szerkezetének változását Magyarországon és Csehszlovákiában (illetve részben Lengyelországban) a *rendszerváltás* éveire fókuszálva tekintjük át. Erre az időszakra csak szórványos és nemzetközi összehasonlításra csak korrekciókkal alkalmas adatok állnak rendelkezésre. A különböző forrásokból erre az időszakra rendelkezésre álló adatokat, amennyire lehetett, azonos módszertani alpra hoztuk. Az 1995-2012 közötti időszak folyamatait a 2.3. alfejezetben tekintjük át.

A rendszerváltás időszakában, lényegében a 90-es évek első felében az átalakuló országok mindegyike jelentős munkahelyvesztést szenvedett el (1. és 2. ábra). Különösen nagy volt ez a veszteség Magyarországon, ahol a munkahelyek több mint egynegyede semmisült meg 1989 és 1995 között: 1995-ben az 1989. évinek kevesebb, mint a háromnegyedét tette ki (1. ábra). Ezt követően is csak nagyon lassan növekedett a foglalkoztatás, jóval lassabban, mint amennyire a termelés volumene nőtt. A kilencvenes évek második felében megindult némi munkaerő-piaci restauráció, ami azzal a reménnyel járhatott, hogy az óriási visszaesés után a foglalkoztatottak száma, ha nem is állhat vissza a rendszerváltás előtti „teljes foglalkoztatás” szintjére, legalábbis jelentősen emelkedhet. Ez a folyamat azonban 2000 körül megtorpant. A 90-es évek első felében tapasztalt munkahely-vesztésnek lényegében még a töredékét sem sikerült orvosolni, mind a mai napig. 2010-ben kb. 20%-kal alacsonyabb volt a foglalkoztatás, mint 1989-ben.

A többi rendszerváltó országban ez a foglalkoztatási áldozat lényegesen kisebb volt: Csehországban mindössze 10-12%, Szlovákiában mintegy 20%, Lengyelországban kb. 15%.

1. ábra. A foglalkoztatottak számának %-os változása a visegrádi országokban 1989-2012

Forrás: The Conference Board Total Economy Database January 2013,
<http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>

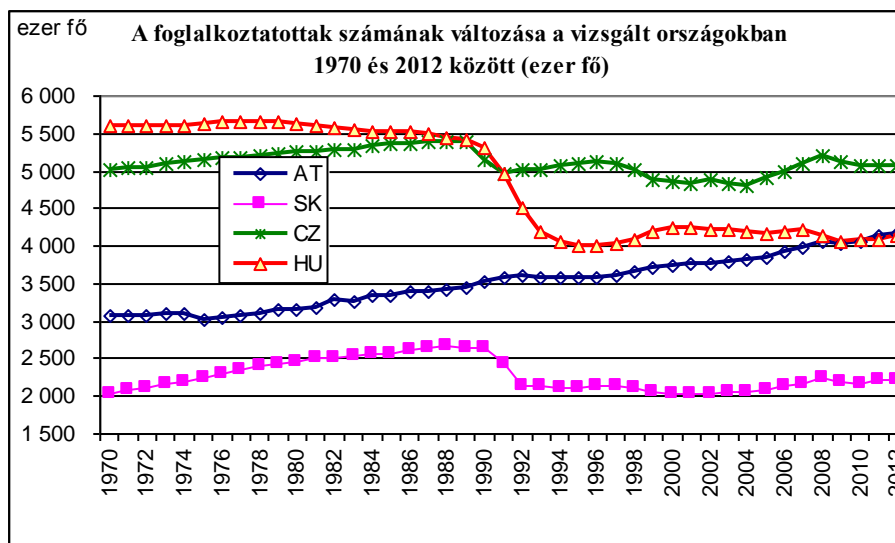
Módszertani kitérő

A különböző forrásokból származó foglalkoztatási adatokat csak nagy körültekintéssel lehet összehasonlítani, mivel számos számítási mód van használatban. Alapjában véve különbözik az *intézményi* bevallásokon alapuló alkalmazotti statisztika és a *háztartási* adatfelvételen (a Munkaerő Felvételen: Labor Force Survey. LFS) alapuló munkaerő-statisztika. Ezen kívül egyes foglalkoztatotti statisztikák tartalmazzák a munkaerőpiacon jelen lévő, de éppen nem dolgozó (sorkatonai szolgálatot teljesítő vagy anyasági segélyen lévő és egyéb okból távol lévő) munkaerőt, míg mások nem. Megbízható, azonos módszer szerint készülő statisztika csak 1995 óta áll rendelkezésre, az Eurostat adatbázisa alapján.

Ugyanakkor a nemzeti Munkaerő Felmérések adatai is különböznek a Nemzeti Számlákban szereplő, elvileg szintén a munkaerő-felmérésen alapuló, de számos korrekciót tartalmazó adatsortól. Magyarországon a nemzetgazdasági elszámolások konzisztenciáját biztosító Nemzeti Számlákban szereplő foglalkoztatási adat jellemzően 200-300 ezer fővel magasabb, mint a Munkaerő-felmérések adatai. 1992-ben például a Nemzeti Számla alapján számított 4.316 ezer fővel szemben a magyar Munkaerő-felmérés statisztika 4.041,3 főt jelez. Ebben a tanulmányban a Nemzeti Számla koncepciója alapján készített adatokat használjuk, mivel csak erre vonatkozóan vannak európai összehasonlításra alkalmas adatok. Mivel azonban az eltérés az időszak egészében nagyjából stabil, ez nem okoz problémát a tendenciák megállapításában.

1989-ben a közel azonos lakosság számú **Magyarországon** és **Csehországban** (utólagos számítások szerint, hiszen 1989-ben Csehország még nem létezett) a foglalkoztatottak száma pontosan azonos, 5,4 millió fő volt, 1995-ben viszont már több mint 1 millió fő volt a különbség Magyarország kárára (Magyarországon 4,0, Csehországban 5,1 millió fő foglalkoztatott). Az eltérés némileg csökkent a 90-es évek második felében, amikor Magyarországon mintegy 250 ezer fővel nőtt a foglalkoztatottak száma, Csehországban pedig tovább mérséklődött. Az olló azonban ismét kinyílt a 2000-es évek második felében, amikor a cseh gazdaság növekedett, a magyar pedig zsugorodásnak indult. Így 2012-re ismét mintegy 900 ezer főre nőtt a különbség a cseh (5 millió fő) és a magyar foglalkoztatás (4,1 millió fő) adatai között, a Nemzeti Számlák szerinti adatok alapján (2. ábra).

2. ábra: A foglalkoztatottak számának változása a vizsgált országokban 1970-2012

Forrás: lásd a 2.1. ábrát

Ez a két ország képezi a két szélső értéket a vizsgált közép-európai átalakuló országok között a foglalkoztatás szempontjából. Csehországban volt a legkisebb, Magyarországon pedig messze a legnagyobb a munkahely-veszteség a 90-es évek elején. Ez nyilván összefüggésben van a privatizáció választott módjával, és sebességével, valamint a vállalati átalakulások kezelésével a rendszerváltás idején¹.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a magyar foglalkoztatás már a rendszerváltás idején sem emelkedett, miközben mind a cseh és a szlovák, valamint az osztrák gazdaság egyre több munkaerőt volt képes felszívni. Ez a jelenség tartós, és régebből gyökerező magyar foglalkoztatási problémák jelenlétére hívja fel a figyelmet.

A magyarországi lakosságszámnak nagyjából a felét kitevő **Szlovákiában** 1989-ben 2,6 millió fő dolgozott, ami 1995-re 2,1 millióra, majd 2000-re alig több mint 2 millióra esett vissza. Lényegében még a 2000-es évek első felét is alacsony foglalkoztatás jellemezte (kisebb, néhány tízezres ingadozással). A foglalkoztatottak száma csak a 2000-es évek második felében mutatott jelentősebb növekedést, a gazdasági növekedés jelentős felgyorsulásával párhuzamosan. Azonban Szlovákiára is jellemző, hogy a munkahely-teremtés messze elmaradt a GDP növekedésének ütemétől, mivel a GDP bővülése itt is a munkatermelékenység gyors emelkedése mellett valósult meg.

Össességében, az elmúlt valamivel több, mint 20 évben a munkahelyveszteség Magyarországon 25, Szlovákiában 19, Csehországban pedig „mindössze” 5%-os volt.

2. Az átalakuló munkaerőpiac ágazati szerkezete

Ha a rendszerváltás idején elszenvedett súlyos **magyar** munkahely-veszteséget *ágazati* megoszlásban vizsgáljuk, akkor világossá válik, hogy az 1989 és 1995 között Magyarországon megszűnt kb. 1 millió munkahelyből mintegy 400 ezer a mezőgazdaságban tűnt el, 523 ezer az iparban, 151 ezer pedig az építőiparban. Az árutermelő ágazatok munkahelyvesztesége tehát majdnem 1,1 millió fő volt.

1/a. táblázat: A magyarországi munkahelyek száma 1989-95 főbb ágazonként (ezer fő)

	1989	1990	1991	1992	1995*
Teljes nemzetgazdaság	5 051,8	4 980,1	4 712,1	4 316,5	4 009,6
Mezőgazdaság	992,2	906,7	760,1	569,5	596,7
Ipar	1 550,6	1 495,7	1 392,8	1 257,8	1 027,1
Építőipar	365,9	336,4	307	271,3	214,7
Kereskedelem-vendéglátás	548,4	578,2	604,1	617,7	620,0
Szállítás, raktározás, kommunikáció	425,2	427	409	374	351,0
Állami, szociális, személyi és egyéb szolgáltatás	1 169,6	1 236,1	1 239,1	1 226,2	1 200,0
Szolgáltatás összesen	2 143,2	2 241,3	2 252,2	2 217,9	2 171,0

Forrás: ILO és *Eurostat adatbázis

Megjegyzés: az 1989-92 és az 1995. évi adatok ugyan azonos koncepció alapján készültek, de nem ugyanabból a forrásból származnak, ezért közöttük is lehetnek csekély módszertani eltérések.

A szolgáltató ágazat ezzel szemben összességében nettó munkahelyteremtő volt az átalakulás éveiben is. A szállítás-raktározás ágazatban ugyan több mint 70 ezer fővel csökkent a létszám,

¹ A privatizáció módja és a foglalkoztatás közötti összefüggések feltárásával számos tanulmány foglalkozott pl. Laky (1995 és 1998), Mihályi (1997), Voszka (1997). Mivel témánk a foglalkoztatás szerkezeti változásainak feltárása, és nem az általános foglalkoztatási kérdések, ezekre itt nem térünk ki.

ugyanakkor a kereskedelem-vendéglátás ágazatban majdnem ugyanennyi új munkahely jött létre, a közösségi, szociális és magánszolgáltatások ágazat pedig 30 ezer új munkahelyet hozott létre Magyarországon (1/a és 1/b táblázat).

1/b. táblázat: A munkahelyek számának változása Magyarországon 1989-95 között főbb ágazatonként (ezer fő)

	1989-90	1990-91	1991-92	1989-92	1992-95	1995-89
Teljes nemzetgazdaság	-71,7	-268	-395,6	-735,3	-306,9	-1 042,2
Mezőgazdaság	-85,5	-146,6	-190,6	-422,7	27,2	-395,5
Ipar	-54,9	-102,9	-135	-292,8	-230,7	-523,5
Építőipar	-29,5	-29,4	-35,7	-94,6	-56,6	-151,2
Kereskedelem-vendéglátás	29,8	25,9	13,6	69,3	2,3	71,6
Szállítás, raktározás, kommunikáció	1,8	-18	-35	-51,2	-23,0	-74,2
Állami, szociális, személyi és egyéb szolgáltatás	66,5	3	-12,9	56,6	-26,2	30,4
Szolgáltatás összesen	98,1	10,9	-34,3	74,7	-46,9	27,8

Forrás: lásd az 1/a táblázatnál

Csehszlovákia 1991-ben felbomlott, ezért az adatok *ágazati* bontásban csak 1991-ig állnak rendelkezésre (2. táblázat). Az összes foglalkoztatottra vonatkozóan ugyan készültek – a csehszlovák adatok szétosztásával a két ország között – utólagos statisztikák minden évre (ezeket mutattuk be az 1. és 2. ábrán), az ágazati megoszlásra azonban csak 1993-tól (Csehország), illetve 1994-től (Szlovákia) vannak adatok.

A csehszlovák gazdaságban 1989-91 között 721 ezer munkahely veszett el a 8,4 millióból, a munkahelyek kevesebb, mint 10%-a. A legnagyobb vesztes itt is az ipar volt (mínusz 357 ezer fő), de a mezőgazdaságban is majdnem 200 ezer munkahely szűnt meg. Csehszlovákiában összességében a szolgáltató ágazatokban is csökkent a foglalkoztatás, több mint 100 ezer fővel. A kereskedelem-vendéglátás és az állami, szociális és személyi szolgáltatásban foglalkoztatottak voltak az átalakulás fő vesztesei a szolgáltató ágazatban. A közlekedés, hírközlés és a pénzügyi szolgáltatások minimális mértékben tudták növelni a foglalkoztatottak számát.

2. táblázat: A munkahelyek száma és változása a csehszlovák gazdaságban 1989-91 között főbb ágazatonként (ezer fő)

	1989	1990	1991	1989-91
Nemzetgazdaság összesen	8 431	8 249	7 710	-721
1 Mezőgazdaság	948	943	760	-188
3 Bányászat és Ipar	3 122	2 980	2 765	-357
5 Építőipar	684	647	615	-69
6 Kereskedelem-vendéglátás	955	928	890	-65
7 Közlekedés, raktározás, kommunikáció	523	551	525	2
8 Pénzügyi és üzleti szolgáltatások	291	287	295	4
9 Állami, szociális és személyi szolgáltatás	1 886	1 886	1 840	-46
Egyéb	22	27	20	-2
Szolgáltatás összesen	3 655	3 652	3 550	-105

Forrás: ILO LABORSTA adatbázis <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm>

Lengyelországban is hasonló folyamat ment végbe a munkaerő-piacon a kilencvenes évek elején. Valamennyi ártermelő ágazat munkahelyeinek száma jelentősen csökkent, elsősorban a széles értelemben vett iparé (bányászattal és infrastrukturális szolgáltatásokkal együtt) (3. táblázat). Az összesen 3,5 millió körüli munkahelyvesztés kb. fele erre az ágazatra esik.

3. táblázat: A munkahelyek száma és változása a lengyel gazdaságban 1989-95 között főbb ágazatonként (ezer fő)

	1989	1990	1991	1992	1989-92	1995	1989-95
Nemzetgazdaság összesen	18 220	17 321	16 285	15 462	-2 758	14 787	-3 433
1 Mezőgazdaság	4 602	4 366	4 140	3 861	-741	3834	-768
2 Bányászat	615	608	481	478	-137	3623	-1 867
3 Ipar	4 681	4 336	4 027	3 590	-1 091		
4 Energia, víz, gáz, gőz-szolgáltatás	195	149	147	150	-46	840	-592
5 Építőipar	1 432	1 321	1 204	1 132	-301		
6 Keresk.-vendéglátás	1 787	1 653	1 751	1 827	40	2 720	-371
7 Közl., raktározás, kommunikáció	1 303	1 127	1 000	1 024	-280	802	407
8 Pénzügyi és üzleti szolgáltatások	395	338	342	405	10		
9 Állami, szociális és személyi szolg.	3 067	3 084	3 099	2 896	-171	2 968	-99
Egyéb	144	340	95	101	-43		-144
Szolgáltatás összesen	6 553	6 202	6 191	6 152	-401	6 490	-63

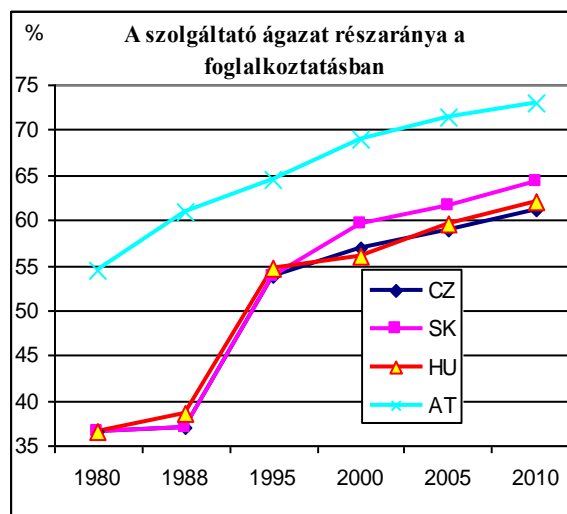
Forrás: ILO és *Eurostat adatbázis

Megjegyzés: az 1989-92 és az 1995. évi adatok ugyan azonos koncepció alapján készültek, de nem ugyanabból a forrásból származnak. Az Eurostat 1995-ös lengyel ágazati adatai meghaladják a teljes foglalkoztatás adatát, ezért ezeket más források felhasználásával korrigáltuk.

A szolgáltató ágazatok munkahely-vesztése *Lengyelországban* is alacsonyabb volt az átmenet éveiben, mint az iparé. A kereskedelem-vendéglátás, valamint a közlekedés-hírközlés ágazat összességében 371 ezer munkahelyet veszített, a köz- és lakossági szolgáltatások pedig mintegy 100 ezer főt. Egyedül a pénzügyi szolgáltatások tudták növelni a munkahelyek számát, mivel ebben az időben zajlott le a kiterjedt bankrendszer kiépítése. Összességében véve azonban a szolgáltató ágazatokban is nettó munkahely-vesztés történt 1989 és 1995 között (63 ezer fő).

3. ábra: a szolgáltató ágazat részaránya a foglalkoztatásban

A 3. ábra nem csak az átalakulás éveiben, hanem a vizsgált időszak egészére vonatkozóan mutatja be a szolgáltató ágazat aggregált részarányát a foglalkoztatásban a 3 átalakuló országban és Ausztriában. Ebből kitűnik, hogy a rendszerváltás utáni években, lényegében a kilencvenes évek első felében valamennyi rendszerváltó országban ugrásszerű emelkedett a szolgáltató ágazat részaránya. Ez azonban, mint előbb láttuk, elsősorban az ipar összeomlásának és kevésbé a szolgáltatások bővülésének az eredménye volt.

Forrás: UNCTAD Handbook of International Trade and Development Statistics 1988, New York, 1989 és az Európai Unió AMECO adatbázisa

Az azonban figyelemre méltó, hogy valamennyi átalakuló országban a szolgáltató ágazat jelentősen tompította a foglalkoztatás visszaesésének a mértékét, sőt Magyarországon még valamelyest kompenzálta is az ipari álláshely-veszteségeket.

Ezzel a szolgáltatások részarányának lemaradása ugyan csökkent Ausztriához képest (mintegy 20 százalékponttól, 10 százalékpontra), de még mindig jóval alacsonyabb. 2010-ben mindhárom országban 60-65% között mozgott a szolgáltatások aránya a foglalkoztatásban. Meg kell említeni ugyanakkor, hogy 2010-ben Szlovákiában valamivel magasabb ez a részarány, mint Magyarországon és Csehországban, ami ellentmond annak a képnek, miszerint a szlovák gazdaság gyors növekedése elsősorban az iparosításnak köszönhető.

3. A szolgáltatások részarányának növekedését magyarázó okok

Statisztikailag egyértelműen bebizonyítható, és az elméletekkel alátámasztható tény, hogy a gazdasági növekedéssel, azaz az egy főre jutó jövedelemmel párhuzamosan a gazdaságokon belül emelkedik a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya. A szolgáltatások térnyerését a statisztikai idősoros, historikus mutatók, valamint az egy adott pillanatban mért, ún. keresztmetszeti adatok egyaránt bizonyítják: magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező országokban jellemzően magasabb a szolgáltató ágazatok részesedése a foglalkoztatásban.

A makroszerkezeti arányok eltolódásának okai között érdemes különválasztani a keresleti és a kínálati magyarázó tényezőket.

Keresleti tényezők

A szolgáltatások iránti kereslet növekedésére vonatkozóan is többféle magyarázat létezik, mivel nagyon különböző tevékenységekről van szó: más jellemzők magyarázzák a lakossági (háztartási, vagy fogyasztóinak is nevezett), az üzleti valamint az állami szolgáltatások növekedését.

A hagyományos elmélet, kizárólag a háztartások kiadási szerkezetét vizsgálva, arra az eredményre jutott, hogy a fogyasztó szolgáltatások részarányának a növekedése a jövedelmek növekedésével magyarázható: a háztartások a bővülő jövedelmükből egyre kevesebbet költenek (kénytelenek költeni) árukra, és mind többet tudnak költeni a szolgáltatásokra. Az áruk és a szolgáltatások közötti arány-eltolódásokat (amelyekről a kínálati részben még lesz szó) kiszűrve, azonban már korántsem egyértelmű az összefüggés: *változatlan áron* számítva nagyjából stagnáló keresleti arányok figyelhetők meg, azaz nem feltétlenül a vásárolt szolgáltatásoknak a mennyisége, hanem csak (vagy főként) az ára emelkedik. Ráadásul, a fejlett országokban, éppen a szolgáltatások relatív árának az emelkedése miatt, egy ellentétes folyamat is törvényszerűen megindul. Az egyre drágább fogyasztói szolgáltatásokat kiszorítják a háztartási gépek, és a „do it yourself” tevékenységek, amelyeket külön iparágak támogatnak.

A *vállalatok* által igénybevett ún. termelői szolgáltatások növekedésének egyik legfontosabb forrása a szolgáltató tevékenységek *kiszervezése* (outsourcing). Az árutermelő vállalatok azokat a tevékenységeket, amelyekre nincsen folyamatosan szükségük, vagy olyan magas szintű szolgáltatásokat igényelnek, amelyeket egy erre szakosodott cég magasabb színvonalon tud ellátni, ezeket a szolgáltatásokat kiszervezik. Azaz nem maga állítja elő, hanem a piacról szerzi be. Ez statisztikailag a szolgáltató tevékenységek növekedésének regisztrálását eredményezi, holott nem feltétlenül jelent több mennyiséget, csak más intézményes kereteket². A szolgáltatások kiszervezése rendszerint jelentős költségelőnyökkel jár. Ebben az esetben viszont nemzetgazdasági szinten nem nő az elvégzett szolgáltató tevékenységek tényleges mennyisége, csak a statisztikai megjelenése. Kétségtelen, hogy az üzleti szolgáltatásokra szakosodott cégek kínálatának a megjelenése akár több szolgáltatást is indukálhat, amennyiben a kínálat megteremt a keresletet.

² Ha egy könyvelő egy gépipari cég könyvelését a cégen belül végzi, akkor ez a statisztikában a gépipar termelésében jelenik meg, ha viszont egy külön könyvelő cégben, amely szerződéses viszonyban áll a gépipari vállalattal, akkor szolgáltatásként lesz regisztrálva.

Emellett az üzleti szolgáltatásoknak a mennyisége is nő, a *versenyképességet* javító hatása következtében. A világgazdaságot és a nemzetgazdaságokat rendkívül éles globális verseny jellemzi, amelyben a vállalatok versenyképességi előnyeinek csak egy része fakad a fejlettebb termelési technológiából és a magasabb termelékenységből. Nem elég egy árut versenyképesen megtermelni, annak az értékesítése, a piaci pozíciók erősítése számtalan, szolgáltató jellegű tevékenységtől függ: piackutatás, marketing, kommunikáció, imidzs-építés, piaci megjelenés, stb..

Egyes számítások szerint ma már az áruk árában a szorosan vett árutermelési költségek mindössze 20%-ot képviselnek, a többi 80% a szolgáltató jellegű funkciókra jut, akár házon belül állítja elő ezeket a vállalat, akár a piacról vásárolja meg.

Kínálati tényezők

A hagyományos elméletek a szolgáltatások térnyerését a foglalkoztatásban a kínálati oldalon a feldolgozóipar és a szolgáltató ágazat közötti termelékenységi különbséggel magyarázzák. Eszerint a gépesítésre, a fejlett technológiára alapozó és a tömegtermelésre is alkalmas ipari tevékenységeket a termelékenység gyors növekedése jellemzi, miközben a szolgáltató tevékenységek, egyedi és személyes jellegük miatt nem vagy csak kevésbé alkalmasak a termelékenység növelésére. Ennek következtében a feldolgozóiparban felszabaduló munkaerő a szolgáltató ágazatokba áramlik át, amelyek iránt a kereslet, mint fentebb bemutattuk, emelkedik.

Az eltérő termelékenység-emelkedés ugyanakkor az arányok megváltozásához is vezet: a feldolgozóiparban a termelékenység növekedése miatt a bérek emelkednek, amelyet a szolgáltatásokban dolgozók bére is követ, mivel az egyes gazdaságokon belül a bérek tendenciájukban kiegyenlítődnek. A termelékenység növekedésével nem megalapozott szolgáltató ágazati béremelkedések pedig ezen tevékenységek relatív árának az emelkedésével jár együtt. Ennek következtében a gazdaság fejlődésével párhuzamosan a feldolgozóipari termékek relatív ára csökken a szolgáltatásokhoz képest. A termelékenységi különbségek és a bérek kiegyenlítődése magyarázza azt is, hogy miért drágábbak a szolgáltatások a fejlett országokban, mint a kevésbé fejlettekben.

Fourastie, francia közgazda már 1933-ban megjelent művében több-kevesebb pontossággal leírta ezt a mechanizmust, állítását a *hajvágás* példájával illusztrálva, azaz egy olyan szolgáltatással, amelyben valóban nem lehet jelentős termelékenység-emelkedést elérni³. A hajvágás, mint a „szolgáltatások” szimbóluma azután lényegében végigvonult a következő évtizedek vonatkozó szakirodalmán is (akkor a hair cut még valóban hajvágást jelentett, ellentétben a mai, a megszorításokat jelző értelmezéssel). A hatvanas-hetvenes években Balassa Béla, Kuznets and Chenery nagyobb visszhangot kiváltó munkái sokkal szakszerűbben írták le ezt a jelenséget, azonban lényegében ugyanebben a paradigmában mozogtak⁴.

³ Eszerint, a new yorki fodrászt, noha a termelékenysége nem emelkedik, ugyanúgy kell megfizetni, mint a detroiti fémmunkást, aki egységnyi idő alatt egyre több terméket tud előállítani, aminek következtében az egész gazdaságban emelkedik a bérszínvonal, olyan ágazatokban is, ahol ezt nem támasztja alá megfelelő termelékenységnövekedés. Ugyanakkor a new yorki fodrász semmivel sem dolgozik termelékenyebben, mint a bombay-i borbély, mivel a hajvágásban nem lehet jelentős innovációkat megvalósítani. A bombay-i borbély bérszintjét azonban az indiai feldolgozó ipar bérszintje határozza meg, amely a lényegesen alacsonyabb termelékenység miatt alacsonyabb az amerikaiénál. Ezért drágábbak a szolgáltatások a fejlett országokban, mint a kevésbé fejlettekben (Fourastie, 1949)

⁴ Valójában a fent felsorolt elméletek általában nem „szolgáltatásokat”, hanem „nem kereskedhető” (non-tradeable), azaz a nemzetközi kereskedelemben nem kerülő ágazatokat említene, azonban a különbség

Ez viszont oda vezetne, hogy a szolgáltatások részarányának az emelkedése az alacsonyabb és lassabban növekvő termelékenység miatt az egész gazdaság átlagos termelékenység-növekedését visszafogná. A feldolgozóipar és a terciér ágazat között termelékenységi különbségek általánosítása vezetett a hetvenes években a de-indusztrializációs vitákhoz: méreg vagy orvosság a szolgáltatások részarányának a növekedése.

Szolgáltatás: méreg vagy orvosság

A szolgáltatások növekvő részarányával, az ún. de-indusztrializációval kapcsolatos viták a hetvenes-nyolcvanas években kulmináltak a nemzetközi közgazdasági irodalomban. Magát a jelenséget, azaz a feldolgozóipar arányának folyamatos zsugorodását a fejlett gazdaságokban már korábban is regisztrálták, és annak okait is feltárták, bár azóta ezek az érvelések nagyban finomodtak, sőt jelentősen változtak is.

A szolgáltatások térnyerését a hetvenes évek közgazdasági vitáit alapjában véve kétféle irányzat összecsapása jellemezte.

A de-indusztrializációs irányzat egyértelműen azt állította, hogy a szolgáltató ágazatnak az ipar rovására történő térnyerése „méreg” (drag) a gazdaságok számára, mivel a munkaerő átáramlása az alacsonyabb termelékenységű ágazatokba fékezi a gazdasági növekedés ütemét. A deindusztrializációs aggodalmakat az is táplálta, hogy a makroszerkezeti változások felgyorsulása egybeesett a hetvenes éveket jellemző növekedés-lassulással, amelyet jórészt egy ettől független esemény, az 1973-as és 1979-es olajárrobbanás váltott ki. A de-indusztrializációs irányzat elsősorban Nagy-Britanniában virágzott a hetvenes évek második felében, ahol az ipari termelés nem csak részarányát tekintve, hanem abszolút értelemben is csökkent. De Angliában ennek az irányzatnak régebbi hagyományai is voltak. 1966-ban – a munkáspárti kormány akkori miniszterei, lord Káldor javaslatára egy ún. „Szelektív Foglalkoztatási Adót” is bevezettek, amely a szolgáltatásokkal szemben a feldolgozóipari foglalkoztatás preferálását célozta.

A „*poszt-indusztriális*” irányzat képviselői ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy a gazdaságok ágazati arányainak megváltozása azt jelzi, hogy a fejlett országok egy új szakaszba, a „szolgáltató gazdaságba” jutottak. Az informatikai forradalom egy új növekedési pályára való átállást jelent, amely jellegénél és jelentőségénél fogva az ipari forradalomhoz hasonlítható. Ennek keretében a termékek pusztá előállítására az informatikai eszközök és a fejlett technológia alkalmazása következtében egyre kevesebb munkaerőt igényel, és egyúttal maga a munka jellege is megváltozik. Csökken a fizikai és nő a szellemi munka aránya, és az innovatív képességei is felértékelődik, s ez testesül meg a szolgáltató ágazatok térnyerésében. Emellett a szolgáltató ágazat alkalmas arra, hogy a termelésből folyamatosan kiszorult munkaerőt foglalkoztassa.

gyakran elmosódik. Azaz, a szolgáltatásokat a nem-kereskedhető tevékenységekkel azonosítják. Holott utóbbi sem igaz, mivel ma már a szolgáltatások egyre nagyobb része kerül be a nemzetközi kereskedelembé. Nem csak a hagyományosan ennek tekintett turisztikai és közlekedési szolgáltatások, hanem az üzleti szolgáltatások is mindinkább a nemzetközi kereskedelem részei. Ezt főként az informatikai technológia alkalmazása teszi lehetővé.

Produktív és improduktív tevékenységek

Talán meglepőnek tűnik, de a produktív-improduktív tevékenységek megkülönböztetése korántsem marxi kategória. Adam Smith a „Nemzetek gazdagsága” (Wealth of Nation, 1776) című alapművében vezette be ezt a kategóriát. A produktív tevékenységeket a megfogható termékek (tangible) termelésével azonosította, a non-produktív tevékenységeket pedig alapvetően a szolgáltatásokkal (intangible), mint a művészek, orvosok, ügyvédek és egyéb szakmai szolgáltatások művelőivel. Saját – oktatói – tevékenységét is az improduktív tevékenységek közé sorolta. Ez is jelzi, hogy Adam Smith a szolgáltatásokat korántsem tekintette „haszontalannak”, csupán olyanoknak, mint amely nem járul hozzá a gazdasági növekedéshez. Hozzá kell tenni, hogy Adam Smith a saját idejében kifejezetten progresszív véleményt képviselt azáltal, hogy az ipari tevékenységet produktívnak tekintette egy olyan időben, amikor a közgondolkodásban még csak a mezőgazdaság számított annak.

Adam Smith gondolatait számos híres közgazdasági gondolkodó is átvette, például John Stuart Mill, bár Mill már bizonyos tevékenységeket, mint például az oktatást, az egészségügyet és bizonyos egyéb állami szolgáltatásokat már produktívnak, azaz a gazdasági növekedéshez hozzájáruló tevékenységnek tekintett.

Karl Marx lényegében átvette és rendszerébe beépítette ezeket a gondolatokat. A szocialista országok egészen a rendszerváltásig ennek megfelelően a gazdaság teljesítményének a mérésére nem az ENSZ Statisztikai Hivatala által előírt és a világ valamennyi más részén alkalmazott fejlett országok Bruttó Hazai Termék (Gross Domestic Product: GDP) módszert, hanem az ún. Nettó Anyagi Termelés (Net Material Product: NMP), az orosz elnevezés után „Nemzeti Jövedelem” elszámolást alkalmazták, amely nem tartalmazza az ún. nem anyagi szolgáltatások termelését. (A magyar KSH már a rendszerváltást megelőzően is készített GDP számításokat, az NMP mellett). Anyagi szolgáltatásnak számított a mezőgazdaság, ipar, építőipar termelésén kívül a kis- és nagykereskedelem, az útfenntartás, az áruszállítás, a hírközlés és informatika azon része, amely az anyagi termelést támogatja (igénybevevője vállalat és nem háztartás) és egyéb anyagi termelő tevékenységek. Nem tartozott az NMP-be az egészségügy, az oktatás, a lakásépítés, a közszolgáltatások, a fogyasztói szolgáltatások, a nem-produktív szektor által igénybevett hírközlés és kommunikáció, a személyszállítás, a pénzügyi szolgáltatások (bank és biztosítás), a közösségi szolgáltatások, a honvédelem és a szociális szervezetek tevékenysége. Ezeket a tevékenységeket, mint a más ágazatok által megtermelt jövedelem felhasználásának és nem a gazdasági növekedéshez való hozzájárulásnak tekintette.

Ennek következtében nem is volt lehetséges olyan komplex elszámolási rendszert létrehozni, mint a GDP (szélesebb értelemben az SNA: System of National Accounts), amely a termelési, felhasználási és jövedelmi folyamatokat egymással összefüggésben számolja el.

A szolgáltatások növekvő részarányának a gazdasági hatásairól való gondolkodás azóta is tart, arról azonban már a nyolcvanas évek közepére konszenzus született, hogy a szolgáltató ágazat rendkívül heterogén ágazat, amelyet nem lehet egységesen kezelni: egyes területei valóban alacsony termelékenységű tevékenységeket tartalmaznak, míg mások akár a termelékenységnövekedés húzóerejét is jelenthetik.

Ma már tehát sokkal árnyaltabb a kép az árutermelő és a szolgáltató ágazatok kezelésében. Jorgensen és Timmer (2011) részletes számításokat végzett az árutermelő és egyes szolgáltató tevékenységek termelékenységének a változásáról az 1980-2005 közötti időszakban (2.4. táblázat).

4. táblázat: Az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak egy munkáórára jutó termelésének (termelékenységének) indexe 1980 és 2005 között

Ágazat	EU	USA	Japán
ÖSSZESEN	1,9	1,7	3,2
INFORMATIKA	5,5	7,5	10,0
ÁRUK	2,7	1,8	3,0
Feldolgozó ipar	2,7	2,4	3,3
Egyéb javak	2,7	0,9	2,3
SZOLGÁLTATÁSOK	1,2	1,4	2,6
Piaci szolgáltatások	1,3	2,1	2,9
Disztributív szolgáltatások: közlekedés, kereskedelem	2,2	3,2	3,5
Pénzügyi és üzleti	0,3	0,9	2,7
Személyi szolgáltatás	-0,4	1,2	0,7
Nem piaci szolgáltatások	1,0	0,1	1,4

Forrás: Jorgenson-Timmer (2011)

A tanulmánynak a 4. táblázatban bemutatott eredményei arról tanúskodnak, hogy a szolgáltató ágazat egésze (informatikai szolgáltatások nélkül), s különösen a hagyományos szolgáltatások (személyi és nem piaci szolgáltatások) valóban alacsonyabb termelékenység-növekedést tudtak felmutatni a vizsgált két és fél évtizedben. Emellett a pénzügyi és üzleti szolgáltatások termelékenysége is mindössze 30%-kal emelkedett Európában, miközben a feldolgozóiparban az egy munkáórára jutó termelés mennyisége a 2,7-szeresére emelkedett. Ugyanakkor az informatikai szolgáltatások termelékenysége mind a három gazdasági régióban kimagasló ütemben nőtt: Európában az 5,5-szörösére, az USA-ban a 7,5-szörösére, Japánban pedig a 10-szeresére.

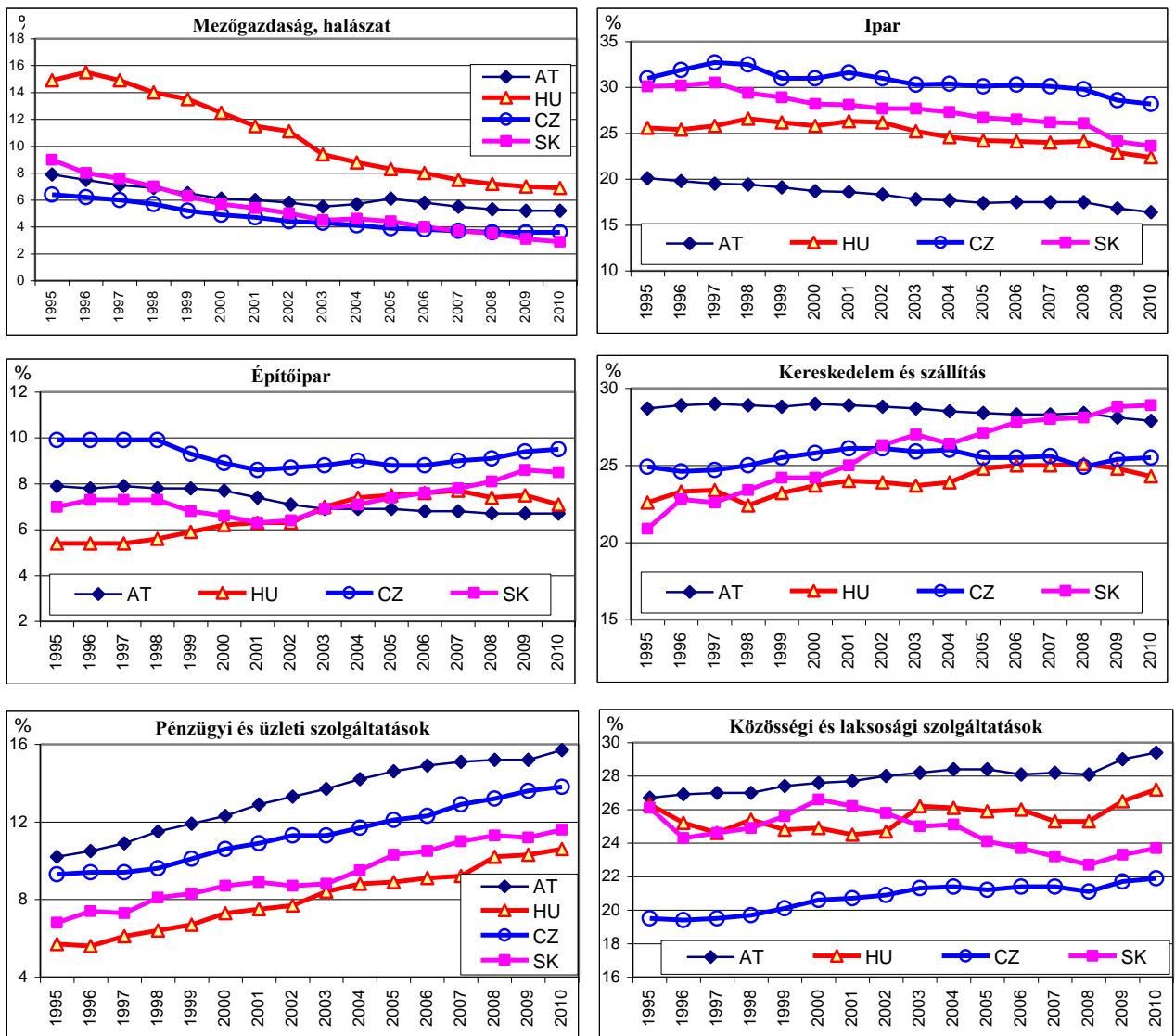
Mind az – egyébként növekvő részarányt képviselő – informatikai szolgáltatások magas termelékenység-növekedése, mind az egyes szolgáltató ágazatok közötti jelentős különbség arra hívja fel a figyelmet, hogy a szolgáltató ágazat rendkívül heterogén. Magában foglalja a legalacsonyabb és a legmagasabb termelékenységű tevékenységeket, ezért az egyes alágazatokat nem lehet azonos módon megítélni a gazdaságok összesített termelékenységére való hatása szempontjából.

4. A foglalkoztatás szerkezetének változása a vizsgált országokban 1995-2010 között

Az Eurostat az 1993-95-től napjainkig terjedő időszakra részletes és megbízható adatokat szolgáltat az Európai Unió gazdaságaiban a foglalkoztatás ágazati szerkezetéről. Az alábbiakban előbb a 6 szektoros adatbázis, majd a részletesebb idősor alapján mutatjuk be a foglalkoztatás szerkezeti arányait és annak változásait a vizsgált 4 országban (4/a és 4/b. ábra).

A *mezőgazdaság* részaránya valamennyi országban csökkent, legnagyobb mértékben Magyarországon, ahol az 1995. évi 15%-ról 2010-re 7%-ra esett vissza. Szlovákiában 9%-ról 3%-ra zsugorodott az agrárium részesedése.

4/a. ábra: A 6 fő nemzetgazdasági szektor részaránya a foglalkoztatásban a 4 vizsgált országban (1995-2010), %

Forrás: Eurostat adatbázis, Economy and Finance, National Accounts

Az *ipar* részaránya már jelentősebb eltéréseket mutat. Csehországban még mindig megközelíti a 28%-ot, itt a kilencvenes évek második felében még némi emelkedés is volt tapasztalható. Az 1995-ben a csehországgal még közel azonos részarányt képviselő szlovák ipar foglalkoztatása az elmúlt évtizedben lassan, de folyamatosan csökkent, s 2010-ben

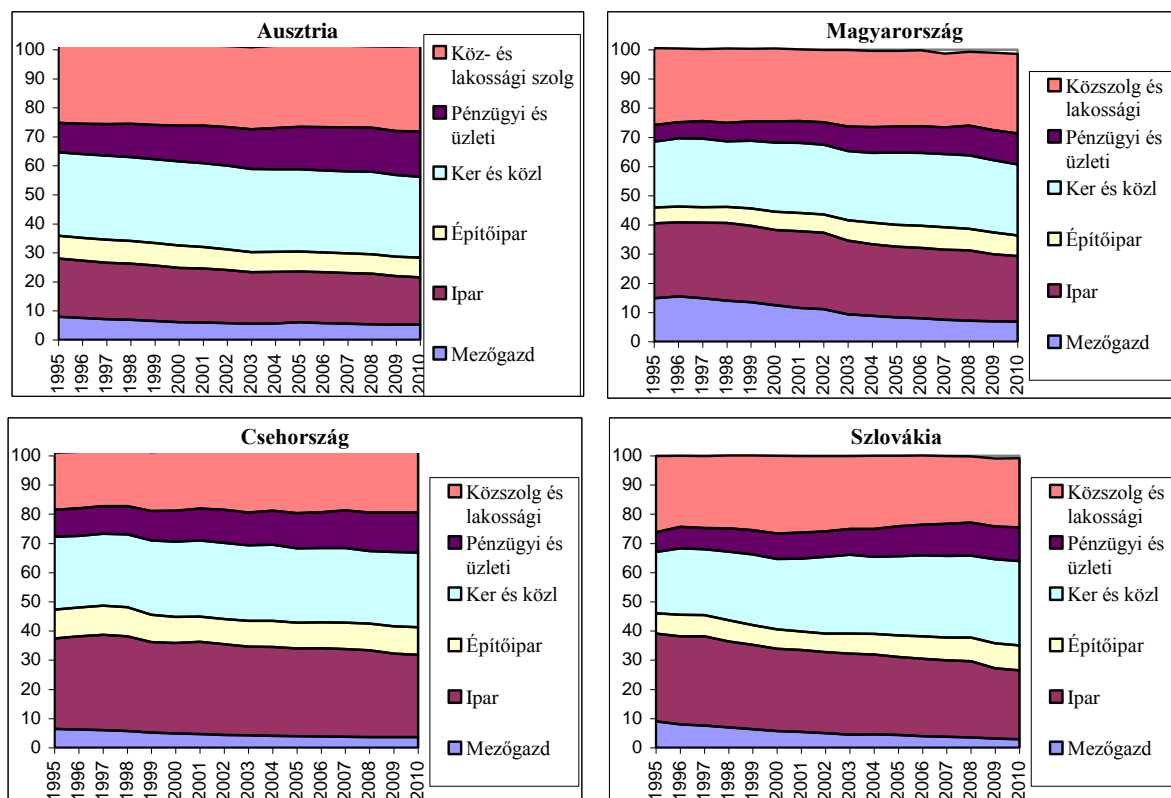
(23,6%) kb. 7 százalékponttal alatta maradt az 1995. évi szintnek, s csupán 1,2%-kal múlja felül a megfelelő magyar adatot. Ausztria után Magyarországon a legalacsonyabb az ipari foglalkoztatás aránya a 4 ország közül.

Az *építőipar* részaránya Ausztriában és Csehországban lényegében stagnált az elmúlt másfél évtizedben (7-8, illetve 9-10%). Ezzel szemben mind Szlovákiában, mind Magyarországon viszonylag jelentős emelkedés következett be: Szlovákiában 2000-2010 között, az élénk vállalati és lakossági beruházási boom következtében, Magyarországon pedig 1995-2005 között, azóta viszont a zsugorodó beruházási és lakásépítési tevékenység hatására visszaeső tendenciát mutat.

A *kereskedelemben* és a *szállításban* foglalkoztatottak száma Ausztriában és Csehországban stagnált, Magyarországon enyhén, Szlovákiában viszont rendkívül gyorsan emelkedett (15 év alatt majdnem 10 százalékponttal). 2010-re már a szlovák kereskedelem és szállítási ágazatban foglalkoztatottak aránya (mintegy 30%) meghaladta a megfelelő osztrák szintet.

A *pénzügyi és üzleti szolgáltatások* részaránya a foglalkoztatásban, mind a 4 országban folyamatosan, és majdnem azonos ütemben emelkedett; 2010-ben 5 százalékponttal haladta meg az 1995 évi arányt. Magyarországon a legalacsonyabb a pénzügyi és üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya (10,6%), Csehországban pedig Ausztria után a második legmagasabb, majdnem 14%.

4/b ábra: A vizsgált országok foglalkoztatási szerkezete 1995-2010 között a 6 ágazat szerint

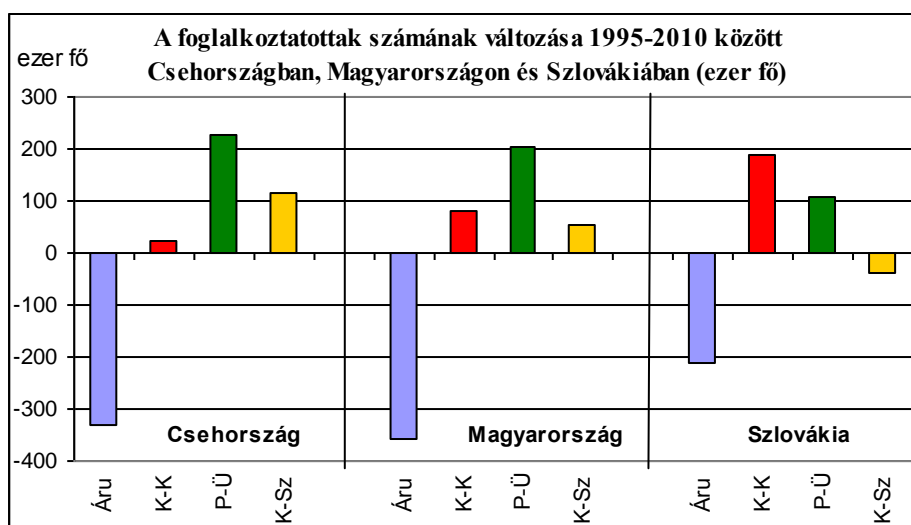

A közösségi és lakossági szolgáltatások részaránya Ausztriában és Csehországban az időszak egészében enyhén emelkedett, Szlovákiában a 2000-es évek elejétől kezdve – a számottevő államháztartási reformok következtében – erőteljes csökkenésnek indult. Magyarországon viszont attól függően, hogy éppen a ’húzd meg’ vagy az „ereszd meg” szakaszban volt a gazdaságpolitika, jelentős ingadozásokat mutat a közösségi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma.

A 4/b ábra ugyanezeket a folyamatokat országok szerint ábrázolja.

Ha a foglalkoztatás szerkezetét munkahely-nyereség és –veszteség összefüggésben vizsgáljuk, akkor egyértelműen kitűnik, hogy a vizsgált 3 országban nagyon hasonló folyamatok mentek végbe az ártermelő és a szolgáltató ágazatok közötti foglalkoztatási eltolódás terén (5. ábra).

5. ábra: A foglalkoztatottak számának változása 1995-2010 között Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában

Forrás: Eurostat adatbázis

Jelölések: K-K: Kereskedelem, vendéglátás, szállítás, raktározás; P-Ü: Pénzügyi és üzleti, ingatlan-szolgáltatások; K-Sz: Közösségi, kommunális és személyi szolgáltatások

A mezőgazdaságban, iparban és építőiparban (kék oszlop) foglalkoztatottak száma Csehországban és Magyarországon majdnem egyforma mértékben (330, illetve 360 ezer fővel) csökkent 1995-2010 között. Csehországban a 90-es évek második felében (mínusz 243 fő), Magyarországon inkább a 2000-es évek első felében (mínusz 213 ezer fő) volt a legnagyobb a létszámvesztés ebben a 3 ártermelő ágazatban. Az előző két országnál fele akkora lélekszámú Szlovákiában arányosan valamivel nagyobb volt az ártermelő ágazatok munkahelyvesztése a 15 év alatt (211 ezer fő), amelynek a nagyobb része – Csehországhoz hasonlóan – a 90-es évek második felére esett.

A kereskedelem-vendéglátás, és szállítás ágazatok (piros oszlop) foglalkoztatása kimagasló értékben emelkedett Szlovákiában (plusz 186 ezer fő), öt követi Magyarország (81 ezer fő). Csehországban viszont ezek az ágazatok alig növelték a foglalkoztatottak számát.

A pénzügyi és üzleti szolgáltatások (zöld oszlop) valamennyi ország jelentős munkahely-teremtők voltak, lényegében a 3 országban azonos mértékben: Csehországban és Magyarországon 200-200, Szlovákiában 100 ezer fővel.

A közösségi, kommunális és személyi szolgáltatások (sárga oszlop) Csehországban növelte a legnagyobb mértékben a foglalkoztatást, míg Szlovákiában egyenesen csökkenés volt tapasztalható az ezekben az ágazatokban foglalkoztatottak száma terén.

Ezeket a folyamatokat a következő fejezetben részletesebben is áttekintjük.

5. A foglalkoztatási arányok részletesebben

Ebben a fejezetben a szolgáltatások azon ágazatait tekintjük át részletesebben, amelyek nemzetgazdasági szerepe jelentősebb, vagy amelyek terén az előző fejezet adatai kiugró értékeket mutattak.

Az 5. táblázatból az tűnik ki, hogy a szlovák – a 3. fejezetben csak összevontan bemutatott – kimagasló foglalkoztatási adatok az aggregált „kereskedelem, vendéglátás, közlekedés” ágazatban abból fakadnak, hogy a nagy- és kiskereskedelemben foglalkoztatottak részaránya az 1995. évi 10,4%-ról 17,4%-ra (pontosan 7 százalékponttal) emelkedett. A szlovák adat a megfelelő osztrák adatot (és az EU 27 országának az átlagát) is jócskán felülmúlja.

A *szállítás-raktározás* részaránya valamennyi országban csökkenő tendenciát mutat, míg a szálloda-vendéglátás ágazat nettó munkahelyteremtő volt. A szálloda-vendéglátás foglalkoztatási potenciálja természetesen Ausztriában kimagasló, amelynek turisztikai ipara messze meghaladja a többi vizsgált országét. Az azonban figyelemre méltó, hogy Magyarországon ennek az ágazatnak az aránya, az elmúlt másfél évtizedben tapasztalt emelkedés ellenére, nem csak az EU átlagától marad el, hanem a megfelelő cseh adattól is.

5. táblázat: A kis- és nagykereskedelemben, szállításban és szálloda-vendéglátásban foglalkoztatottak részaránya az összes foglalkoztatottak százalékában (1995-2011)

		A foglalkoztatottak részaránya a nemzetgazdaság százalékában				
		1995	2000	2005	2010	2011
Nagy és kiskereskedelem, gépjárműjavítás	EU27	n.a.	15,1	15,0	14,8	n.a.
	CZ	13,8	13,9	14,0	14,9	15,1
	HU	11,5	12,9	14,1	14,4	14,1
	AT	15,3	15,7	15,8	15,4	15,5
	SK	10,4	13,5	16,6	17,5	17,4
Szállítás, raktározás	EU27	n.a.	4,9	4,8	4,8	n.a.
	CZ	6,4	6,5	6,3	6,1	5,9
	HU	7,3	6,7	6,3	6,6	6,5
	AT	5,5	5,6	5,5	5,1	5,1
	SK	6,6	6,8	5,9	6,2	6,0
Szálloda, vendéglátás	EU27	n.a.	4,4	4,8	5,0	n.a.
	CZ	3,2	3,3	3,7	4,1	4,1
	HU	2,9	3,2	3,6	3,7	3,8
	AT	5,6	6,0	6,1	6,4	6,3
	SK	2,7	2,6	2,8	3,4	3,7

Forrás: lásd 4/a. ábra

A *pénzügyi és üzleti* szolgáltatásokat részletesebben megvizsgálva, az az eredmény adódik, hogy Magyarországon az ebben az aggregált csoportban szereplő alágazatok közül az informatikai szolgáltatások aránya a foglalkoztatásban alacsonyabb, a pénzügyi és biztosítási,

valamint az ingatlan- szolgáltatásé viszont ugyanennyivel magasabb, mint a másik két visegrádi országban. A szakmai (jogi, könyvelési, tervező és műszaki szolgáltatásokban, illetve az üzleti kapcsolatokkal (hirdetés, piackutatás, stb.) foglalkozó ágazatokban is kisebb a foglalkoztatás aránya, mint a másik 3 vizsgált országban. A tudományos-fejlesztési tevékenységekkel foglalkozók aránya nem mutat jelentős részarányt, mind a 4 vizsgált országban 0,3-0,4% között mozog.

6. táblázat: A pénzügyi és üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak részaránya, az összes foglalkoztatottak százalékában (1995-2011)

		A foglalkoztatottak részaránya a nemzetgazdaság százalékában				
		1995	2000	2005	2010	2011
Komputer programozás, tanácsadás, informatikai szolgáltatás	EU27	n.a.	1,3	1,4	1,6	n.a.
	CZ	0,6	0,7	0,9	1,5	1,5
	HU	0,4	0,6	0,9	1,0	1,2
	AT	0,5	1,0	1,2	1,4	1,4
	SK	0,5	0,7	0,9	1,2	1,4
	EU27		3,0	2,9	2,9	
	EU27	n.a.	3,0	2,9	2,9	n.a.
Pénzügyi és biztosítási szolgáltatás	CZ	1,4	1,8	1,6	1,8	1,8
	HU	2,1	2,0	2,0	2,3	2,3
	AT	3,4	3,2	3,2	3,2	3,2
	SK	1,4	1,8	1,6	1,9	1,8
	EU27					
Ingatlan-szolgáltatás	EU27	n.a.	0,9	0,9	1,0	n.a.
	CZ	1,3	1,7	1,7	2,0	2,0
	HU	0,9	1,4	1,5	1,7	1,6
	AT	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
	SK	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0
	EU27	n.a.	3,5	3,9	4,3	n.a.
Jogi és könyvelési, tervezői és műszaki szolgáltatás.	CZ	2,8	2,9	3,3	3,6	3,6
	HU	1,1	1,7	2,1	2,3	2,3
	AT	2,5	2,9	3,6	4,0	3,9
	SK	1,7	2,1	2,8	3,4	3,5
	EU27	n.a.	0,4	0,4	0,5	n.a.
Tudományos kutatás és fejlesztés	CZ	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
	HU	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
	AT	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3
	SK	1,1	0,8	0,6	0,4	0,4
	EU27	n.a.	1,2	1,3	1,4	n.a.
Hirdetés és piackutatás, egyéb szakmai, tudományos és műszaki, állatorvosi szolgáltatás	CZ	1,1	1,0	1,3	1,5	1,5
	HU	0,4	0,6	0,8	0,7	0,7
	AT	0,9	1,3	1,3	1,2	1,1
	SK	0,6	0,8	1,2	1,2	1,2
	EU27	n.a.	1,2	1,3	1,4	n.a.

Forrás: lásd 2.4/a. ábra

Mint a 6. táblázat mutatja, Magyarországon a többi vizsgált országnál alacsonyabb az informatikai szolgáltatók aránya a foglalkoztatásban, s elmarad az átlagtól a szakmai (jogi, könyvelési, műszaki, tervezési), a kutatás-fejlesztésben, valamint az üzleti működést segítő

(piackutatás, hirdetés, stb.) szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya is. Pedig ezek az ágazatok nagyon fontosak a vállalatok menedzselése, piaci megjelenése és üzleti lehetőségeinek fejlesztése szempontjából. Ugyanakkor a pénzügyi-biztosítási ágazatban a 3 kelet-európai ország közül a legmagasabb a magyar arány, bár még jócskán elmarad a megfelelő osztrák aránytól. Utóbbi terén érdemes megjegyezni, hogy 1995-ben még inkább kilógott Magyarország a kelet-európai országok sorából a pénzügyi munkahelyek száma terén; azóta a különbség enyhén csökkent.

7. táblázat: A közigazgatás, egészségügyi és oktatási szolgáltatásokban foglalkoztatottak részaránya, az összes foglalkoztatottak százalékában (1995-2011)

		A foglalkoztatottak részaránya a nemzetgazdaság százalékában				
		1995	2000	2005	2010	2011
Közigazgatás és védelem, kötelező társadalombiztosítás	EU27	n.a.	7,2	7,0	6,9	n.a.
	CZ	5,6	6,1	6,1	6,0	5,6
	HU	6,5	6,6	7,2	8,2	7,5
	AT	7,2	7,0	6,8	6,5	6,5
	SK	6,6	6,5	7,0	7,1	6,7
Oktatás	EU27	n.a.	6,4	6,6	6,8	n.a.
	CZ	5,7	5,6	5,7	5,7	5,6
	HU	8,2	7,1	7,1	6,7	6,5
	AT	5,5	5,8	5,9	6,2	6,2
	SK	9,6	9,0	8,3	8,0	7,8
Egészségügy és otthoni ápolás	EU27	n.a.	9,2	9,9	10,9	n.a.
	CZ	5,9	5,6	5,7	5,9	6,0
	HU	5,9	5,9	6,4	6,6	6,8
	AT	8,1	8,4	9,3	10,0	10,2
	SK	6,3	6,9	5,9	5,8	5,8

Forrás: lásd 4/a. ábra

A közösségi szolgáltatások terén (7. táblázat) a magyar adat a közigazgatásban foglalkoztatottak számában különösen magas, magasabb, mint az EU átlagában, illetve a másik 3 ország bármelyikében. A tendencia e téren láthatólag a létszám csökkentése. Az oktatásban foglalkoztatottak száma nagyjából belesimul az európai átlagba, az egészségügyi létszám pedig valamivel magasabb, mint a megfelelő szlovák és cseh adat, de jócskán elmarad az európai átlagtól (10%).

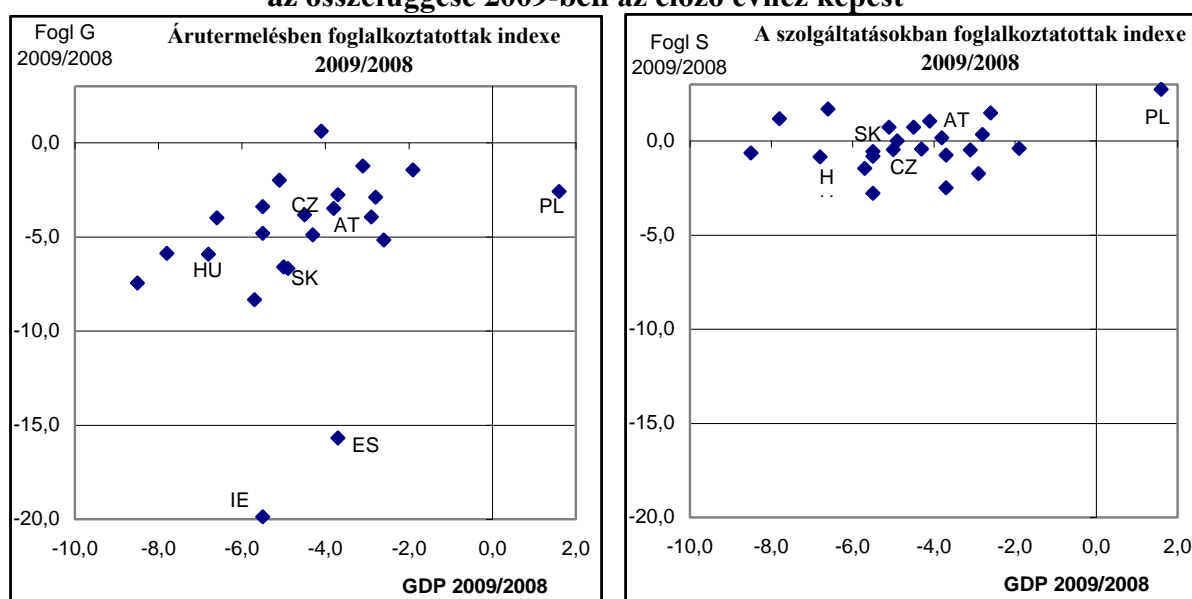
6. A foglalkoztatás ágazati szerkezete és a gazdasági válságok

Az előbbieken a foglalkoztatási adatokat 5 éves időszakokra bontva vizsgáltuk, mivel a cél a tendenciák megállapítása volt. Érdemes azonban az 2008-2009-es adatokat alaposabb elemzésnek alávetni. A szakirodalom szerint ugyanis a szolgáltató ágazatok kibocsátása, és különösen a foglalkoztatása válság-rezisztensebb, mint az iparé (Barker, 2011). Ennek oka, hogy a szolgáltatások iránti keresletnek van egy olyan stabil eleme, amely válság idején sem, illetve kevésbé esik vissza, mint az ipari termékek iránti kereslet. Emellett a foglalkoztatás válság-rezisztenciáját az is erősíti, hogy ennek az ágazatnak egy részében sokkal inkább jellemző az atipikus foglalkoztatás, részmunkaidő, távmunka, mint a feldolgozó iparban. Ezért a munkaidő változtatásával az alkalmazás formái rugalmasabban tudnak reagálni a kibocsátás csökkenésére, mint az ipar.

A 6. ábra azt bizonyítja, hogy ez így történt a 2009. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság idején is. Az ábrán azonos skálán kerül bemutatásra az árutermelésben és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának az indexe 2009-ben az előző évhez képest (függőleges tengely). A vízszintes tengelyen mindkét esetben a GDP százalékos változása szerepel. Az EU-átlagában a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak létszáma 2009-ben lényegesen kisebb mértékben esett vissza (mindössze 0,4%-kal) az előző évhez képest, mint az árutermelésben dolgozóké (4,9%). Magyarországon a válság évében 5,5%-os volt az árutermelő ágazatok munkahelyvesztése (ezen belül a feldolgozó iparé 8,6%), miközben a szolgáltató ágazatoké csupán 0,9%.

2009-ben az EU-országok mintegy felében még emelkedett is a szolgáltatásokban alkalmazottak száma.

6. ábra: A GDP (vízszintes tengely) és a foglalkoztatás (függőleges tengely) változásának az összefüggése 2009-ben az előző évhez képest

Forrás: Eurostat adatbázis, Economy and Finance

Magyarázat. *Fogl G*: az árutermelésben foglalkoztatottak; *Fogl S*: a szolgáltatásokban foglalkoztatottak

Megjegyzés: az ábrán nem szerepel a 3 balti állam, ahol a GDP visszaesése meghaladta a 15%-ot, valamint Franciaország és az Egyesült Királyság, adathiány miatt.

A szolgáltató ágazatok válság-rezisztenciáját mutatja, hogy 2010-re az EU átlagában és ezen belül az országok többségében a foglalkoztatottak száma már meghaladta a 2008. évi szintet. Ezzel szemben az árutermelő ágazatokban még 2010-ben is tovább csökkent a foglalkoztatás, az EU27-ben elérte a 7,7%-ot.

7. A foglalkoztatás ágazati szerkezete és a gazdasági növekedés kapcsolata

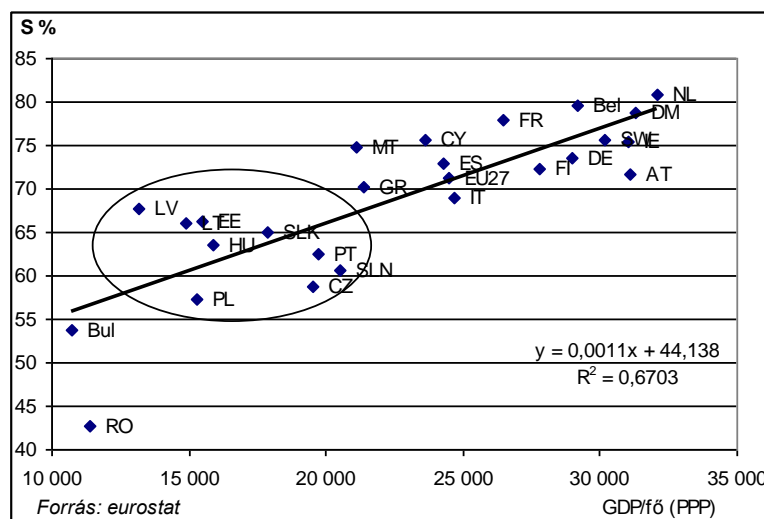
A szolgáltató ágazatok részarányának növekedésével párhuzamosan gyakran felmerülő dilemma, hogy az csökkenti a gazdasági növekedés ütemét. Ennek a gondolatnak az elméleti megalapozását vázlatosan bemutattuk a 2. fejezetben.

Mint a 7. ábra mutatja, valóban szoros összefüggés tapasztalható az egy főre jutó jövedelem (a gazdaság fejlettsége) és a szolgáltatásoknak a foglalkoztatásban betöltött részaránya között.

Minél magasabb az 1 főre jutó, vásárlóerő-paritáson mért GDP, tendenciájában annál magasabb a szolgáltató munkahelyek aránya. Azok az országok, amelyekben a fejlettségükhöz képest magasabb a szolgáltató állások részesedése, a trendvonal felett helyezkednek el, amelyekben alacsonyabb, a trendvonal alatt. A régi tagországok közül jellemzően azok a dél-európai országok helyezkednek el a trendvonal felett, amelyekben az idegenforgalom jelentős részarányt képvisel a GDP-ben (Málta, Ciprus, Spanyolország, Görögország). Hagyományosan magas a szolgáltató ágazat foglalkoztatási részaránya Franciaországban és Belgiumban.

A kelet-európai rendszerváltó országok az európai átlagnál alacsonyabb fejlettségi szinten állnak és a szolgáltató álláshelyek részesedése is alacsonyabb. Ezen belül az országok mintegy fele a trendvonal alatt, másik fele felette helyezkedik el. Magyarországon a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya nagyjából megfelel, árnyalatnyival magasabb a trendhez képest.

7. ábra: A gazdasági fejlettség (GDP/fő, PPP) és a szolgáltató ágazat foglalkoztatásának a részaránya (S %) közötti összefüggés (2010)

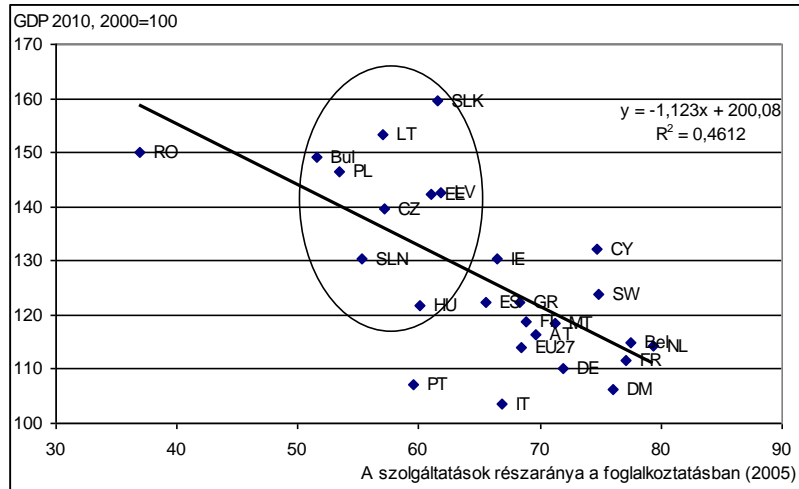

Forrás: Eurostat database, Economy and Finance

Ami pedig a gazdasági növekedés üteme és a foglalkoztatottak ágazati szerkezete közötti összefüggést illeti, a 8. ábra azt mutatja, hogy az alacsonyabb szolgáltató részarány a foglalkoztatásban 2000-2010 között valóban gyorsabb gazdasági növekedéssel járt együtt. Ez látszólag azt az állítást támasztja alá, hogy a magasabb szolgáltatási arány fékezi a gazdasági növekedés ütemét.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a közepesen fejlett kelet-európai országok, amelyekben a szolgáltató ágazatok részesedése nagyjából hasonló (55-65%) nagyon különböző gazdasági növekedést tudtak felmutatni az elmúlt évtizedben. Magyarországon az összesített növekedés a vizsgált évtizedben mindössze 21%-volt (ennyiben volt magasabb az egy főre jutó GDP 2010-ben 2000-hez képest), miközben a magyarénál valamivel magasabb szolgáltató ágazati részaránnyal rendelkező szlovák gazdaság összesen 60%-kal tudta növelni a gazdaság teljesítményét 2000-2010 között. Ez azt bizonyítja, hogy a gazdasági növekedés ütemét tekintve korántsem a gazdaság foglalkoztatási szerkezete határozza meg, hanem számos egyéb, attól független tényező befolyásolja.

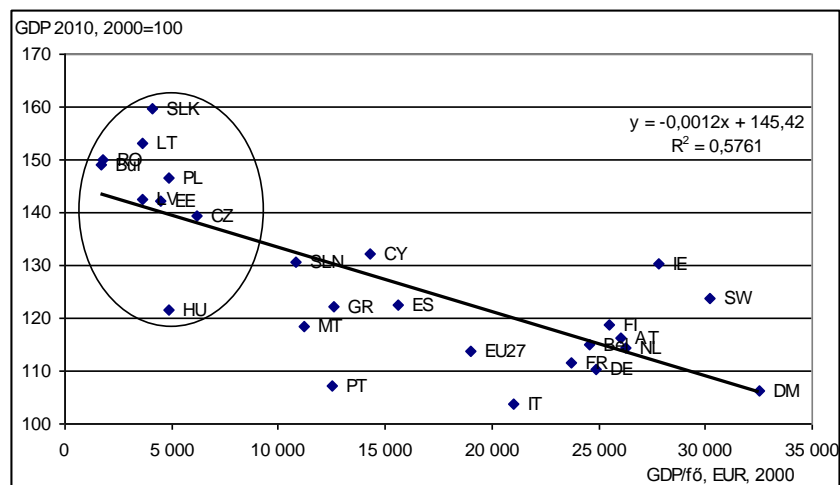
8. ábra: A szolgáltató ágazatok foglalkoztatási részaránya (2005) és az aggregált gazdasági növekedés 2000-2010 között (2000=100)

Forrás: Eurostat database, Economy and Finance

Figyelembe veendő továbbá, hogy a gyorsabb növekedés a kevésbé fejlett országokban alapjában véve a gazdasági felzárkózás velejárója, s mivel ezzel egyidejűleg ezekben az országokban a szolgáltatások részaránya a foglalkoztatásban alacsonyabb, mint a fejlettebb államokban, az a benyomás keletkezhet, hogy a gyorsabb gazdasági növekedést a szolgáltatások alacsonyabb részaránya okozza. Holott valójában a felzárkózási effektusról van szó, amely ugyan különböző mértékben, de tendenciájában mindenképpen érvényesült az új tagországokban. Ezt mutatja a 9. ábra, amely a 2000-ben mért induló GDP/fő szintet hasonlítja össze a gazdasági növekedés kumulált ütemével 2000-2010 között. A két mutató közötti összefüggését jelző trendvonal egyértelmű és viszonylag szoros korrelációt jelez. A rendszerváltó országok jellemzően még magasabb növekedést is tudtak elérni, mint amit a trendvonal kijelöl, kivéve Magyarországot, amely nem csak a saját induló helyzetéhez képest várható növekedéstől maradt el jócskán, hanem számos, nála fejlettebb ország gazdasági növekedésétől (pl. Írország, Svédország, Szlovénia). Ez azonban, mint a 8. ábrán láttuk, nem a szolgáltatások részaránya miatt történt, mivel az Magyarországon alacsonyabb, mint a felsorolt, gyorsabb növekedést elérni tudó országokban.

9. ábra: Az EU-országok 2000. évi gazdasági fejlettségi szintje és gazdasági növekedési üteme (2000-2010) közötti kapcsolat

8. Összegzés

A fejlett országokban a szolgáltató szektor a legfőbb foglalkoztató: a munkaerő átlagosan mintegy 70%-a valamelyik szolgáltató ágazatban talál munkát. A visegrádi országokban, annak ellenére, hogy az elmúlt két évtizedben a szolgáltató ágazatok foglalkoztatási potenciálja folyamatosan emelkedett, a szektor részaránya a foglalkoztatásban még 2010-ben is lényegesen alacsonyabb volt: 60-65% között mozgott.

A visegrádi országokban a szolgáltató szektor a rendszerváltás idején stabilizáló erővel hatott a munkaerőpiacon. A kilencvenes évek elején a munkahelyek a kelet-közép-európai országokban egyértelműen az árutermelő ágazatokban szűntek meg, míg a szolgáltató ágazatokban a munkahelyek száma ebben az időszakban sem csökkent, sőt egyes országokban még növekedett is.

Magyarországon már a kilencvenes évek első felében, az óriási munkahelyvesztés idején is növekedett valamelyest a szolgáltató ágazatok munkaerő-felszívó képessége, és az elmúlt másfél évtizedben, 1995-2010 között is jelentős szerepe volt abban, hogy a magyarországi foglalkoztatás nem csökkent: a feldolgozó ipari álláshelyek további csökkenését a szolgáltató szektor munkaerő-felszívó képessége kompenzálta.

1995-2010 között a kelet-közép-európai országokban további jelentős eltolódás következett be a foglalkoztatás ágazati szerkezetében. Az árutermelő (mezőgazdasági, ipari és építőipari) foglalkoztatás minden országban jelentős munkahelyvesztést szenvedett el. Ennek a folyamatnak mindenhol (de eltérő mértékben) nyertese volt a kereskedelem-vendéglátás-közlekedés ágazat és a pénzügyi szektor. Magyarországon a kereskedelemben dolgozók aránya alacsonyabb, a pénzügyi-biztosítási ágazatban dolgozóké pedig magasabb volt 2010-ben, mint a vizsgált többi országban. A közösségi és személyi szolgáltatások pozícióváltozása nem egyértelmű. Magyarországon és Csehországban nőtt a foglalkoztatás ebben az ágazatban, míg Szlovákiában egyenesen csökkenés volt tapasztalható.

A szolgáltató ágazatoknak különös jelentőségük van a válságok idején, mivel foglalkoztatási potenciáljuk válság-rezisztensebb, mint az iparé. Ezt a jelenséget a 2009. évi nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság foglalkoztatási adatai is alátámasztják. Az EU-átlagában a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak létszáma 2009-ben lényegesen kisebb mértékben esett vissza (mindössze 0,4%-kal) az előző évhez képest, mint az árutermelésben dolgozóké (4,9%). Magyarországon a válság évében 5,5%-os volt az árutermelő ágazatok munkahelyvesztése (ezen belül a feldolgozó iparé 8,6%), miközben a szolgáltató ágazatoké csupán 0,9%.

A szolgáltató ágazatok tehát nem csak hosszabb távon járulnak hozzá a foglalkoztatás növeléséhez, hanem számottevő stabilizáló erővel bírnak a foglalkoztatás terén a válságok idején.

Hivatkozások

- Barker, M.M. (2011): *Manufacturing employment hard hit during the 2007–09 recession*, Monthly Labor Review, 2011. április, pp. 28–33
<http://stat.bls.gov/opub/mlr/2011/04/art5full.pdf>
- Eurostat adatbázis, Economy and Finance
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- Jorgenson, D.,W. – Timmer, M.,P.(2011): *Structural Change in Advanced Nations: A New Set of Stylised Facts*. The Scandinavian Journal of Economics. 113 (1), pp 1-29. 2011.
- Laky, T. (1995): *A magángazdaság kialakulása és a foglalkoztatottság*. Közgazdasági Szemle, Budapest XLII. évf. 1995. p. 685-709.
- Laky, T. (1998): *A privatizáció foglalkoztatási hatásai*. SZÁMADÁS.
<http://people.mokk.bme.hu/~kornai/laky/Cikk/szamas.pdf>
- Mihályi, P. (1997): *Privatizáció és vagyonkezelés. Régi és új dilemmák*. Közgazdasági Szemle, Budapest XLIV. évf. 1997. p 177-198.
- Palócz, É. (1989): *A makroszerkezeti változások hatásai*. Kopint-Datorg Műhelytanulmány No 7, Budapest.
- Palócz, É. (2004): *Az üzleti szolgáltatások helyzete Magyarországon*. Kopint-Datorg Műhelytanulmány, No 34, Budapest,.
- Palócz, É. – Kovács, Z. Á. (2006): *A szolgáltatás-export növelésében perspektivikus ágazatok helyzetének elemzése, működési feltételeik javítására irányuló intézkedések*. Készült a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium megbízásából a Kereskedelemfejlesztési Főosztály részére. Kopint-Datorg Budapest
- Smith, A. (1766): *Wealth of Nations*. Magyarul: Nemzetek gazdasága. Budapest KJK 1959.
- Tóth, M. (szerk.)- Baksay, G.- Bilek, P.- Czakó, V.- Gáspár, P. – Orbán, G. (2003): *A privatizáció összehasonlító elemzése a csatlakozó és egyes átalakuló gazdaságokban*. ICEGEC Európai Központ, Budapest 2003. szeptember.
http://www.icegec-memo.hu/hun/kutatasi_projektek/privatization.pdf
- Voszka, É. (1997): *A dinoszauruszok esélyei*. Nagyvállalati szerkezetátalakítás és privatizáció. Közgazdasági Szemle, Budapest XLIV. évf. 1997. p 31.41.
- UN ECE (2000): *Economic Survey of Europe. Chapter 3.5. The transition economies. Labour markets 2000*.No. 1. Economic Commission of Europe. Geneve

Kopint-Tárki Konjunktúrakutató Intézet Zrt

A Zrt. címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon:309-2695

Telefax: 309-2647

www.kopint-tarki.hu

info@kopint-tarki.hu